

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK MÅNEDSSKRIFT

UDGIVET AF HISTORISK SAMFUND FOR SØNDERJYLLAND
ved H. Neumann, Christian Stenz og W. Christiansen

INDHOLD

Tage Jessen:

Sydslesvig i foråret 1933

L. P. Christensen:

Teaterliv i Flensborg

H. V. Gregersen:

Af den flensborgske brændevinsbrændings historie

H. V. Gregersen:

Flensborg, Haderslev samt Frederiksstads klædehandlere og
Københavns klædemanufaktur i midten af det 18. århundrede

H. V. Gregersen:

Handel med sydfrugter i Flensborg omkring år 1700

Sønderjysk månedsskrifts ekspedition:

Viceskoleinspektør W. Christiansen, Brorsonsvej 37, Tønder
Museumsinspektør H. Neumanns adresse er: Åstrupvej, Haderslev
Lærer Chr. Stenz adresse er: Sandved 5, Åbenrå

Sydslesvig i foråret 1933

Af Tage Jessen

Månederne fra januar til forsommeren 1933 var en bevæget tid for Sydslesvig.

Den 30. januar udnævnte den bundhæderlige, men efterhånden senile rigspræsident v. Hindenburg *Adolf Hitler* til rigskansler og chef for en overvejende konservativ blandingsregering. Til at begynde med havde kun få nazister sæde i det nye kabinet. Men Hitler var kommet til magten, og han forstod at bruge den. Den egentlige nazistiske *revolution* kom først nogle måneder efter Hitlers udnævnelse. Offentligheden mærkede ikke meget til revolutionens første fase: den forbitrede kamp bag kulisserne, under hvilken de nye bolchevikker infiltrerede administrationen og tilranede sig nøglestillingerne.

Stor opsigt i Danmark og det øvrige Norden vakte derimod de ubeherskede *angreb på grænsen* i marts og april 1933. Denne »påskeoffensiv« udgik imidlertid hverken fra Berlin eller andre rigstyske myndigheder, men fra nazistiske kredse i *Sydslesvig plus Holsten*.

Den 30. januar forløb nogenlunde roligt i Flensborg og det øvrige Sydslesvig. Der blev naturligvis hejst tusinder af hagekorsflag. Som et kuriosum kan nævnes, at Flensborgs overborgmester, dr. v. Hansemann, gav ordre til at hejse det nye flag på rådhuset. Han var nationalliberal (Stresemannsparti) og kendt som modstander af nazismen. I øvrigt var han en i grænsepolitisk henseende fordomsfri rhinlænder og havde haft et godt samarbejde med den danske byrådsgruppe.

Mere uroligt end selve den 30. januar 1933 forløb valg- og kampårene 1930 og 1932. Den 14. september 1930 fik nazisterne 107, den 31. juli 1932 endog 230 af rigsdagens ca. 500 medlemmer.

Den 23. april 1932, aftenen før et valg til den prøjsiske landdag, talte *Adolf Hitler* på Flensborg stadion. Han fremsatte hverken danskfjendtlige udtalelser eller angreb på grænsen af 1920. Hans medtaler, pastor *Peperkorn* fra Fjælde sogn, slog endog på nordiskvenlige strenge. Knap et år senere, den 5. april 1933, rettede Peperkorn et voldsomt angreb mod grænsen, se nedenfor.

Tage Jessen.

Efter julivalget 1932 var NSDAP den tyske rigsdags største parti. I provinserne Østprøjsen og Slesvig-Holsten fik det endog absolut flertal. Hemningsløst og med raffineret demagogisk dygtighed forstod de nazistiske agitatorer at udnytte både *rekordarbejdsløsheden* og *landbrugskrisen*.

Hitler havde proklameret, at hans bevægelse ville komme til magten »ad legal vej«. Efter den 30. januar 1933 var det ham derfor magtpåliggende at vinde så store sejre som muligt ved valgene til den tyske *rigsdag* og den prøjsiske *landdag* den 5. marts og ved de *kommunale* valg (til amts- og byråd) den 12. marts. – Den 5. marts fik nazisterne 44 procent, deres reaktionære allierede 8 procent af stemmerne i hele Tyskland. For første gang i lang tid dannede det katolske centrumsparti ikke længere tungen på vægtskålen. Den 12. marts 1933 var en historisk dag for det dansk-frisiske mindretal i Sydslesvig. Først efter den anden verdenskrig kunne de danske sydslesvigere og de nordisk orienterede frisere på ny opstille egne kandidater. Martsvalgene i 1933 var for så vidt endnu »frie«, som alle tyske partier – også kommunisterne – kunne deltage i dem. Først efter den af *nazistiske* elementer påsatte rigsdagsbrand i Berlin blev det kommunistiske parti forbudt. Herved kom Hitler til at råde over et kunstigt forstørret parlamentarisk flertal.

For det danske mindretal var kommunevalgene (til Flensborgs byråd og til kreds dagene, d. v. s. amtsrådene) af større betydning end valgene til de to store parlamenter (rigsdagen og landdagen) i Berlin. Provinserne Slesvig-Holsten udgjorde en valgkreds, og i denne udkrævedes der mindst 60.000 stemmer til et rigsdags- og mindst 40.000 stemmer til et landdagsmandat.

I tiden fra 1920 til 1933 kunne de danske sydslesvigere med de stemmetal, de dengang rådede over, kun vælge byråds- og amtsrådsmedlemmer, men ingen parlamentariker.

Det langt større polske mindretal kunne derimod i de første år efter 1920 vælge en landdagsmand (derimod ingen rigsdagsmand), idet der dengang blev afgivet over 40.000 polske stemmer i valgkredsen Appeln (Øvreschlesien). Fra og med 1924 gik de polske stemmetal imidlertid tilbage. Den polske landdagsmand *Baczewski* blev derfor ikke genvalgt, skønt der var etableret et listeforbund mellem samtlige nationale listeforbund i Prøjsen.

Ved parlaments- og kredsvalgene den 20. februar 1921 fik »Den slesvigske forening« (det dansk-frisiske mindretals politiske organisation) rigelig 4700, ved valgene den 4. maj 1924 endog 6–7000 stemmer i Sydslesvig. Samtidig valgtes der en dansk byrådsgruppe i Flensborg. – Ved rigsdagsvalget den 7. december 1924 dalede det dansk-sydslesvigske stemmetal imidlertid til godt 4700, hvoraf ca. 3300 i Flensborg. – Ved rigsdagsvalget den 20. maj 1928 gik det danske stemmetal i Sydslesvig endog tilbage til 2215, d. v. s. til under halvdelen af tallet i december 1924.

Betød dette, at mindretallet var halveret? Nej, det betød kun, at tusinder af ubemidlede danske – særlig i Flensborg – havde stemt socialdemokratisk i stedet for på den danske tællekandidat. Denne udvikling, som kunne forudses i december 1924, fremkaldte hos mange danske (særlig i Flensborg) ønsket om en taktikforandring, gående ud på, at der indtil videre kun opstilledes danske kandidater ved de *kommunale* valg, d. v. s. til byråd og amtsråd. medens man burde *stille vælgerne frit* ved valgene til de *store parlamenter* i Berlin, hvor der – som allerede nævnt – krævedes 60.000 henholdsvis 40.000 stemmer for, at et parti kunne få eet mandat og 30.000 henholdsvis 20.000 stemmer for hvert af de følgende mandater.

Før 1914 havde danskheden i Flensborg by og amt ganske vist også måttet nøjes med at stemme på tællekandidater, som ikke kunne vælges. Men for det første blev den i det overvejende danske Nordslesvig valgte rigsdagsmand betragtet som talsmand ikke blot for nordslesvigerne, men også for det danske mindretal i det tilgrænsende Sydslesvig. For det andet havde de danske sydslesvigere før 1914 ingen mulighed for at vælge kandidater ved kommunale valg.

I 1930 stemte flertallet af tillidsfolkene i »Den slesvigske forening«s Flensborg-afdeling (der også omfattede byens nærmeste omegn) for den nye taktik, medens afdelingen for landdistrikterne vedblev at opstille kandidater ved rigsdags- og landdagsvalgene. Ved byrådsvalget i Flensborg den 17. november 1929 var det danske stemmetal vokset fra ca. 1600 (i maj 1928) til over 2900. Tilhængerne af den nye taktik så heri et tydeligt bevis på, at vælgerforeningens medlemmer *sondrede* skarpt mellem *kommunale* valg, hvor der kunne vælges danske kandidater, og *parlamentsvalg*, hvor

dette ikke var tilfældet. – De minimale danske stemmetal ved parlamentsvalgene i 1930, 1932 og den 5. marts 1933 var derfor ikke noget udtryk for mindretallets sande styrke. Det var derimod den kendsgerning, at *skolernes elevtal* forblev *uforandret* og at det øvrige *kulturelle* arbejde fortsattes i samme omfang som før.

Ved valgene til den tyske rigsdag eller den prøjsiske landdag agiteredes der fra tysk side med slagordet: »Den, der stemmer dansk, *stemmer i virkeligheden polsk*«. – Lederne i dansk-nordslesvigske og i politisk ansvarlige københavnske kredse kunne naturligvis ikke indvende noget imod, at der herskede et vist kulturelt samarbejde mellem danske sydslesvigere, polakker og Lausitz-serbere. Derimod var de betænkelige ved et *politisk* samarbejde, der gik så vidt, at danske sydslesvigere, polakker o. s. v. dannede *een valgblok*, d. v. s. var forenede i et fælles listeforbund.

Den, der skriver disse linjer, delte disse betænkeligheder. »Slesvig-Holstenernes« krav om *grænseflytning* mod nord fandt næsten intet ekko i den store rigstyske offentlighed syd for Elben. Men *hele* den tyske offentlighed krævede *Danzigs* genindlemmelse i riget, *dele af Øvreschlesien* og den »*polske korridor*« (mellem provinserne Østprøjsen og Vestprøjsen). Et altfor vidtgående *politisk* fællesskab mellem danskere og polakker kunne derfor bidrage til, at den tyske offentlighed, som ellers ikke skænkede Nordslesvig en tanke, betragtede Nordslesvigs indlemmelse i Danmark under samme synsvinkel som afståelsen af den rent tyske by Danzig o. s. v.

Ved de kommunale valg den 12. marts 1933 skulle det vise sig, om det danske mindretal kunne holde stemmetallet fra kommunevalgene den 17. november 1929. Dette lykkedes i fuldt mål. I Flensborg by voksede stemmetallet endog fra 2932 til 3363. Men samtidig gik det *kommunistiske* parti forholdsvis endnu stærkere frem. Dette var af uvurderlig betydning for mindretallet. *Hitler* var jo halvanden måned forinden kommet til magten, og nazisterne betragtede kommunisterne som »statens fjende nr. 1«. Også i Flensborg amts landdistrikter, i Sydtønder amt og i Slesvig amt havde »Den slesvigske forening« god fremgang i sammenligning med de dårlige stemmetal ved rigsdags- og landdagsvalgene. Den 12. marts 1933 var derfor en glædelig dag for det danske mindretal syd for grænsen, og der skulle nu gå 12–13 år, før der atter kunne opstilles danske kandidater i Sydslesvig.

Derimod blev månederne marts og april 1933 på en helt anden måde en *bevæget tid* – ikke blot for Sydslesvigs, men også for det danske Nordslesvigs vedkommende, nemlig som følge af de voldsomme »slesvig-holstenske« angreb på grænsen af 1920. Den 24. marts, på 85-årsdagen for den slesvig-holstenske revolution, holdt den nye nazistiske formand for den grænsepolitiske organisation »Schleswig-Holsteiner-Bund«, daværende borgmester dr. W. *Sievers*, Egernførde, i Slesvig by en tale, hvori han krævede Nordslesvigs indlemmelse i Tyskland. Når talen vakte opsigt i Danmark og det

øvrigt Norden, skyldtes det først og fremmest nazisternes overtagelse af regeringsansvaret den 30. januar. Opsigt vakte også følgende passus i dr. Sievers' tale: »Nordslesvig er det første sted, hvor vi kan bruge brækjernet (das Stimmisen) for at sprænge Versailles-traktatens lænker.«

Den 5. april arrangerede »Schleswig-Holsteiner-Bund« et stort møde i Egernfærde. Hovedtaleren, pastor *Peperkorn* fra Fjølde sogn, rettede her et endnu voldsommere angreb mod Danmarks statsgrænse. Han påstod at have fået *informationer sydfra* og bebudede, at Nordslesvig med *lynets hast* ville blive omspændt af mindst 80 nazistiske organisationer, »og så vil vi tvinge København til at gå til Berlin« (for at genafstå Nordslesvig)!

Det tyske mindretals folketingsmand, pastor *Schmidt*, rejste samtidig krav om hele Nordslesvigs genindlemmelse i Tyskland, og det samme gjorde mindretallets tillidsmænd på et møde i Tinglev den 10. april.

Meget kunne tyde på, at Hitlers udnævnelse til rigskansler ville efterfølges af en radikal ændring af Berlins udenrigspolitik over for Danmark. – I virkeligheden kom den »slesvig-holstenske« forårsoffensiv mod Danmarks statsgrænse meget ubelejligt for de ansvarlige rigstyske myndigheder i Berlin. Disse betragtede Nordslesvig som et bagatelspørgsmål, og af hensyn til deres »nordiske« politik ønskede de enten ingen grænseflytning eller højst en begrænset grænsekorrektur som følge af en venskabelig aftale med Danmark.

Hovedmanden for den »slesvig-holstenske« forårsoffensiv var den nazistiske distriktsleder, overpræsident *H. Lohse*, Kiel. Det var ham, der havde givet dr. Sievers og pastor Peperkorn ordre til at kræve Nordslesvigs løsrivelse fra Danmark.

Dr. W. Sievers blev senere udnævnt til landråd (amtmand) for Flensborg amts landdistrikter og derpå til overborgmester for Flensborg by. Både han og pastor Peperkorn havde fra Berlin fået tilhold om ikke at fremkomme med nye angreb på Danmarks statsgrænse.

Medens der næppe kunne siges meget godt om pastor Peperkorn, var det modsatte tilfældet med den nye overborgmester dr. *Sievers*. De danske flensborgere kom – til trods for mistillid i den første tid – til at stå på en god fod med ham. Overborgmester Sievers afslørede ved nærmere bekendtskab værdifulde menneskelige egenskaber. Man kunne være uenig med ham om nazismen (som han *dengang* troede på), men han var en åben, ærlig og mandig personlighed, hvis ord man altid kunne stole på. Desuden var han en initiativrig og dygtig kommunalpolitiker, med hvem den danske byrådsgruppe, efter at den første tids mistillid var bortvejret, snart kom til at stå i et godt og sagligt samarbejde.

Det lyder som et paradoks, men er ikke desmindre en kendsgerning, at der efterhånden udviklede sig et tillidsforhold mellem de danske flensborgere og byens *første* nazistiske overborgmester, skønt denne – efter ordre fra

»Gauleiter« H. Lohse – den 24. marts 1933 havde angrebet statsgrænsen af 1920. Som helhed var det tolvårige nazistiske diktatur, for ikke at tale om den anden verdenskrig, en tung og mørk tid for de danske sydslesvigere. Men for ikke få danske flensborgere virkede overborgmester dr. Sievers som en glædelig overraskelse.

Teaterliv i Flensborg

Genindførelsen af dansk kunst syd for grænsen af 1920

Af L. P. Christensen

Langt tilbage i tiden er der dyrket scenekunst i Flensborg. Det vides, at elever fra den latinske skole allerede i middelalderen opførte scener af bibelhistorien, og før 1795, da byen fik sit første teater, foranstaltedes endog skuespil i selve rådhusalen. Der er også givet mindre forestillinger i kompagnihuset ved Skibbroen. En særlig indsats øvedes omkring det 19. århundredes begyndelse af det »Slesvigske Hof-Skuespiller-Selskab« fra Gottorp slot, der også opførte operaer og gav mange gæstespil i Flensborg. Byens første teater, der indviedes den 17. september 1795 ,med en prolog af den kendte digterpræst Heinrich Harries, forfatteren til »Heil Dir, dem Liebenden« og andre fædrelandssange i tysk sprog) var rejst i gården til det gamle rådhus, omtrent hvor byens teater nu ligger; det var en beskeden bindingsværksbygning, opført af den flensborgske bygmester Buchwald. Det rummede flere tilskuere end det nuværende »Stadttheater«, der stammer fra 1894.

Ved nationale lejligheder blev der givet festforestillinger. Således blev der den 2. sept. 1828 (programmerne var dengang affattet på tysk) »Mit gnädigster Erlaubnis« foranstaltet en forestilling »zur Feyer des Allerhöchsten Vermählungs-Festes Ihre Königlichen Hoheit der Prinzessin Wilhelmine und des Prinzen Friedrich Carl Christian«. Næste efterår, 28. okt. 1829, opførtes en opera i to optrin »Zum höchsterfreulichen Geburtstage Ihrer Majestät der Königin und Ihrer Königlichen Hoheit der Kronprinzessin Caroline«. Efterhånden stilles der også højere krav til scenekunsten i Flensborg. Går man frem til 1840, opfører – her nævnes kun enkelte træk, der viser udviklingen – direktør L. Huber med »nådisk bevilling«, Ting som et »komisk maleri«, og den 25. november samme år foredrager »Demois. E. Freyse-Sessi med myndighedernes tilladelse i det herværende skuespilhus flere scener og arier af yndede operaer i kostume«. Forestillingerne var dengang også velbesøgte. På programmerne fra fyrerne kan der læses bemærkninger om, at »Fribilletter i dag overalt ikke er gyldige«.

Under treårskrigen (november 1848) giver den »Slesvig-Holstenske Regering« en flensborger, »borgeren og skuespilleren Friedrich Hohl«, tilladelse til at opføre skuespil i Flensborg, og hans koncession fornyes efter Krigens slutning af ministeren for Slesvig i København, og samtidig begynder danske kunstnere fra Århus, Odense og København at give gæstespil i Flensborg. I gamle flensborgske arkiver ses fra 1851 for eks. en ansøgning (17. juli) fra skuespildirektør Julius Olsen i Århus om tilladelse til at give gæstespil i alle købstæder i Slesvig. Også »de kongelige skuespillere« får af ministeriet fra Slesvig lov til »opførelse af musikalsk-dramatiske forestillinger i købstæderne i hertugdømmet Slesvig« (9. juli 1853), og ved »allerhøjeste resolution« af 27. november samme år stiller Hans Majestæt kongen 500 rigsdaler til rådighed til dette gode formål.

Også Odense teater melder sig. Ved skrivelse af 22. maj 1857 fra departementschef A. Regensburg til overpræsident, kammerherre v. Rosen i Flensborg får direktøren for den fynske scene, M. W. Brun, »koncession til opførelse af dramatiske forestillinger i Flensborg by« for månederne september–december. Brun opfører også danske syngestykker andetsteds i hertugdømmet, således nede i Slesvig by.

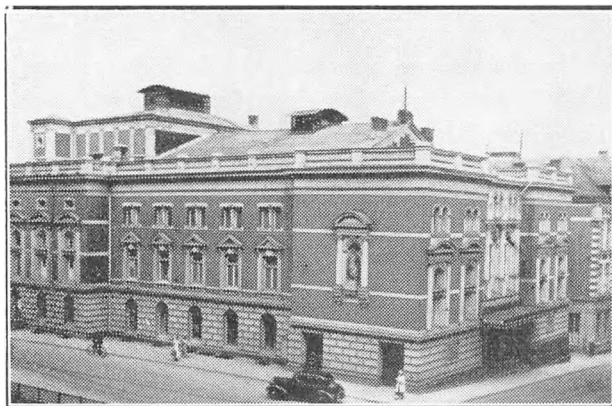
Krigen i 1864 skaber nye forhold på dette som så mange andre områder. Den store købstad ved Flensborg fjord bevarer naturligvis sit teater. Men scenekunsten har ingen gode ydre kår i Flensborg. I en bladmeddelelse af 23. februar 1870 siges: »Det tryk, som har hvilet over byen siden 1864,

L. P. Christensen.

tvinger borgerne til at fæste sine tanker alt for meget på erhvervelsen af det nødvendige til livets ophold«. Teatret afslutter den vinter sit regnskab med et underskud på 1.073 daler pr. krt., dengang mange penge.

I det nærmeste ti år efter 1870 forbydes det gentagne gange danske skuespillere at optræde i Slesvig. Nævnes skal, at et forbud, der var udstedt af politimesteren i Flensborg, i 1887 blev ophævet af overforvaltningsretten i

Teatret i Flensborg.

Berlin, der i sin kendelse udtalte, at en indskrænkning kun var tilladelig, når den offentlige ro direkte forstyrredes af skuespillerne. Dansk kunst var foreløbig ikke udelukket fra Sønderjylland, men den fik efterhånden meget trange kår. Der skal anføres enkelte træk til belysning af hele stillingen.

Senere kammersanger N. J. Simonsen fik i 1869 lejlighed til at synge i Flensborg. Det hændte også i krigsåret 1870, at danske kunstnere, kongelig operasanger J. Døcker og pianisten Holger Dahl, indbød til aftenunderholdning i Borgerforeningen, eller et par år senere, at skuespillerinde Helene Molau sammesteds »med øvrighedens tilladelse« gav offentlig musikalsk »deklamatorisk« underholdning. Og kort efter fik dansk kunst igen adgang til byens scene.

Den 5. marts 1872 opnåede teaterejer Math. Knudsen i Haderslev tilladelse til at give »teatraliske forestillinger« i hertugdømmet Slesvig og kom i forbindelse med teaterleder P. Petersen. De to mænd lagde ud i Haderslev, hvor de gav ikke færre end 17 forestillinger, besøgte flere nordslesvigske købstæder, alle vegne fulgt af bifald og tilslutning, og så »med høje øvrigheders tilladelse« gav et stort gæstespil på Flensborg teater. Der begyndtes den 17. april 1872 og fortsattes aften efter aften i en halv snes dage. Besøget var overordentlig godt, og publikum »lønnede med stort bifald det særdeles gode spil«. Et højdepunkt nåedes den 25. april med opførelsen af »Elver-

høj«. I en udførlig omtale hedder det: »Teatret har også været besøgt af en del af vore tyske medborgere, hvilket har glædet os; thi det er velgørende, når man ser, at der dog gives enkelte områder, på hvilke den hjertelige forståelse iblandt den samme bys indvånere ødelæggende politik ikke tages i betragtning«. I december 1873 var teatret overladt M. Knudsen i flere uger, og der meldes om »stormende bifald« under forestillingerne. Det hændte også, at man på Flensborg teater behandlede danske historiske emner på tysk, således Corfitz Ulfelt og Dyveke (»das Täubchen von Amsterdam«) og Christian II (vinteren 1876).

I disse år gav danske og svenske kunstnere gentagne gange offentlige koncerter i Borgerforeningen, og en kendt organist som G. Matthison-Hansen fra København fik lov til at spille både i Vor Frue kirke og Dansk kirke. Her kan også nævnes, at Borgerforeningens sangkor en enkelt gang gav en koncert med adgang for alle, under medvirken af den tyske regimentsmusik. Musikdirektør Georg Lumbye fra København foranstaltede gentagne vellykkede koncerter i »Colosseum«, hvor også nordiske sangere i nationaldragt optrådte.

I februar 1873 udvistes flere danske skuespillere fra Haderslev, netop som de var i færd med at rejse til Flensborg, og i December 1877 hændte det at Julius Petersens selskab modtog en udvisningsordre fra Sønderborg.

En stor og vidtspændende indsats gjorde det københavnsk Boulevardteaters personale under direktør Vilh. Petersens ledelse. Han gav flere rækker af forestillinger i Nordslesvig, men også i Flensborg, og her i etableringen »Tivoli« på hjørnet af Sønder Gravene og Stuhrs Allé (byens teater, den gamle træbygning fra 1795, var fra 1877 gratis overladt et tysk selskab, og kommunalforvaltningen stillede yderligere midler til rådighed til kunstens fremme). Fra myndighedernes side var der nu tillige stillet visse betingelser for danske kunstneres optræden: Repertoiret skulle indsendes til godkendelse; skuespillerne måtte ikke bære danske farver eller synge dansk-nationale sange.

I foråret 1880 spiller Vilh. Petersen i Flensborg aften efter aften, på hverdage i »Tivoli's« mindre sal, om søndagen i den store. Der er altid stærkt besøg og stor begejstring. Under et nyt besøg om efteråret gives særlige landboforestillinger om eftermiddagen.

I marts 1881 falder Vilh. Petersens næste gæstespil, og repertoiret spiller lige fra operaen »Regimentets datter« og »Elverhøj« til et lokalt lystspiel, »Nystaden til Søndertorv«. I efteråret 1883 kommer et teaterselskab under impresario Otto Petersens forretningsmæssige og skuespiller Carl Marx's kunstneriske ledelse. Der er fuldt hus i »Tivoli«, hvor Henrik Ibsens »Gengangere« opføres. I flensborgske kredse udtales ønske om snart igen at se nationale danske stykker; de gør altid mest lykke. – Der gøres imidlertid en brat ende på dette selskabs optræden i Flensborg; efter en taktløshed i et

herværende øllokale fra to medlemmers side bliver det udvist. Nogle måneder senere får Herman Bang afslag på en ansøgning om tilladelse til at opføre nogle moderne småkomedier, og i regeringens svar siges, at det »indtil videre ikke vil blive tilladt danske skuespillere at give forestillinger i Nordslesvig«.

Kun dansens udøvere kunne endnu få lov til at fejre nogle triumfer. En stor begivenhed er to forestillinger, som en ballettournée fra Det kongelige Teater under ledelse af solodanser Daniel Krum giver på »Tivoli« (14. og 15. juni 1885), hvor den bl. a. opfører Bournonvilles »Blomsterfesten i Genzano«. Der meldes om mægtigt bifald, og hoffet på Lyksborg er repræsenteret blandt tilskuerne.

I en årrække modsatte myndighederne sig, at der blev givet danske gæstespil i Sønderjylland. Ved en kendelse af 3. januar 1894 ophævede overforvaltningsretten i Berlin imidlertid atter et almindeligt forbud mod dansk komedie. Derefter forberedte teaterejer Matthiesen i Haderslev et gæstespil af Det kgl. Teater ved så fremragende kræfter som Chr. Zangenberg, Karl Mantzius, Poul Nielsen, Emma Thomsen m. fl.; men da de syv kunstnere, der også skulle have været til Flensborg, ankom til Haderslev, blev de udvist (9. juni 1894). Teaterejer Carl Henriksen, der havde påtænkt at give en række forestillinger i andre sønderjydske byer, deriblandt Flensborg, opgav derefter ligeledes sit forehavende.

Det nuværende teater i Flensborg, der som nævnt ligger på samme sted, hvor den første teaterbygning stod, indviedes den 23. september 1894; her kom det danske sprog ikke til at lyde før over 3 årtier senere.

I 1883–93 var Flensborg uden teater; da blev det gamle skuespilhus brudt ned og den bygning, der nu ligger i Rådhusgade, opført. I den tid blev der nu og da givet store gæstespil i »Tivoli«; »Sangerhallen« havde plads til mange tilskuere. Her optrådte blandt mange andre berømte navne som Mascagni, »Cavalleria Rusticana«s komponist, og skuespilleren Josef Kainz. I øvrigt tyede man til dilettantforestillinger i »Borgerforeningen«, hvor Thalia dyrkedes med stor iver og kyndighed, endvidere i »Colosseum«, den »Nye Harmonie« og andre sale.

Med indvielsen af det nye teater i Rådhusgade kom Flensborgs kommunale scene ind i en fast udvikling. Bygningen blev bortforpagtet til dygtige teatermænd, til at begynde med Emil Fritzsche. I den flittige teaterforsker, dr. Klaus Witts afhandling om »Flensborgs Teaterliv« nævner han som et særligt træk i hin tid, at direktørens frue dengang sad ved kassen, medens hans børn ikke sjældent medvirkede på scenen. Sæsonen sluttedes gerne med et større opera-gæstespil. Fritzsche efterfulgtes af Harry Oscar. En af alle anerkendt stor og betydningsfuld indsats gjorde Ernst Bornstedt, der ledede Flensborg bys teater i 22 år, som spændte over den første verdenskrigs og

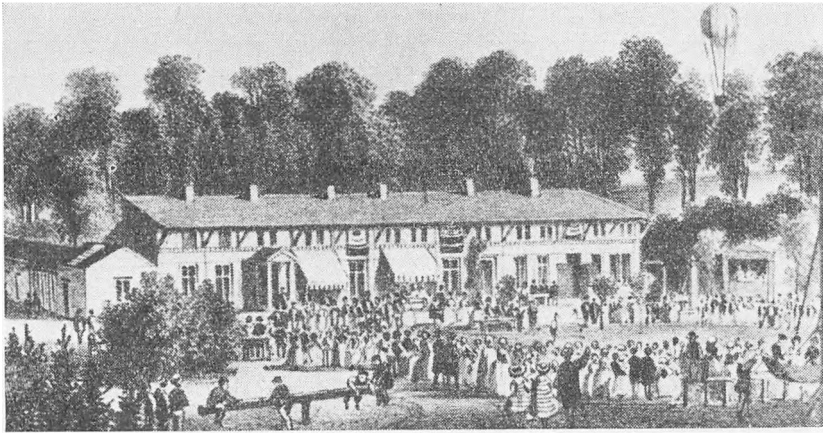
efterkrigstidens vanskeligheder; under ham genindførtes i 1926 de *danske* gæstespil. Bornstedt måtte vige pladsen ved indførelsen af det nazistiske styre. »Man ønsker en partifælle«, forklarede han til en dansk bekendt, »og en sådan kan jeg aldrig blive«.

Efter Bornstedts tid fik man en intendant (i stedet for en direktør som forpagter) som leder af Byens teater; et talstærkt udvalg fra byens råd havde nu som før hånd i hanke med forholdene. Fra de år mindes navnlig Rolf Ziegler, der indførte en »Nordisk Cyklus« med nordiske værker og også viste venlig interesse for de danske gæstespil. Han fik under det daværende regime finansiell mulighed for tillige at arrangere store skuespil- og operaforestillinger i det Tyske Hus, Flensborgs store kommunale foredrags- og koncertsal.

I krigsvinteren 1944–45 kvaltes alt teaterliv i byen, og efter Nazitysklands sammenbrud beslaglagdes teatret af de engelske besættelsesmyndigheder. Først i 1946 kunne der tages fat på ny. Man skiftede intendant tre gange, inden der i 1951–52 blev truffet en ny, fast ordning, hvorefter ledelsen af det store symfoni-orkester og teatervirksomheden (nu skuespil, opera og operette, den nedertyske scene og kammerspil i det Tyske Hus) forenedes på en hånd; generalmusikdirektør Heinrich Steiner.

Det er et meget stort virke, der nu på scenekunstens og musiklivets område øves i og ud fra Flensborg. Intendant Steiner rådede, foruden et forvaltningsapparat på 8 medarbejdere, i 1956–57 over et kunstnerpersonale på 83 og et teknisk på 70. Der blev givet 73 opera-forestillinger (deraf 3 i Nordslesvig, 2 i Slesvig og 1 i Rensborg); endvidere 71 operette-forestillinger (hvoraf 9 i Nordslesvig), 133 skuespil-forestillinger (9 i Nordslesvig og 5 i Slesvig by). Den nedertyske scene, der er tilsluttet Teatret, gav her 20 forestillinger; en »folkescene« (med billigere billetpriser) havde 5 serier à 9 forestillinger, et land-abonnement 6 serier à 8 forestillinger. Gennemsnitlig var 85,5 pct. af pladserne i teatret, der rummer rigelig 600 tilskuere, optaget. Til Flensborg Teater ydede landsregeringen i Kiel et tilskud på 150.000 Mark og forbundskassen i Bonn 180.000 Mark. Resten af underskuddet, ca. en halv million, dækkes af Flensborg by.

Det store symfoni-orkester bæres af et interesse-fællesskab (»Zweckverband«), der består af byerne Flensborg, Slesvig og Husum. I 1956–57 rådede orkestret over 50 musikere; ved særlige lejligheder forøges det yderligere med hjælpekræfter. I nævnte sæson gav det 21 koncerter i Flensborg, 9 i Husum, 10 i Slesvig, 1 i Rensborg og 4 i Nordslesvig (3 i Haderslev og 1 i Tønder). Omtrent halvdelen af koncerterne i de tre førstnævnte købstæder var dog elevkoncerter. Den fremragende dirigent har i det korte åremål gjort en overordentlig stor indsats for musiklivet i grænselandet. Til symfoni-koncerterne i det Tyske Hus er ca. 1100 pladser på forhånd bortabonneret, så der kun bliver 300 til frit salg, og der er for det meste helt

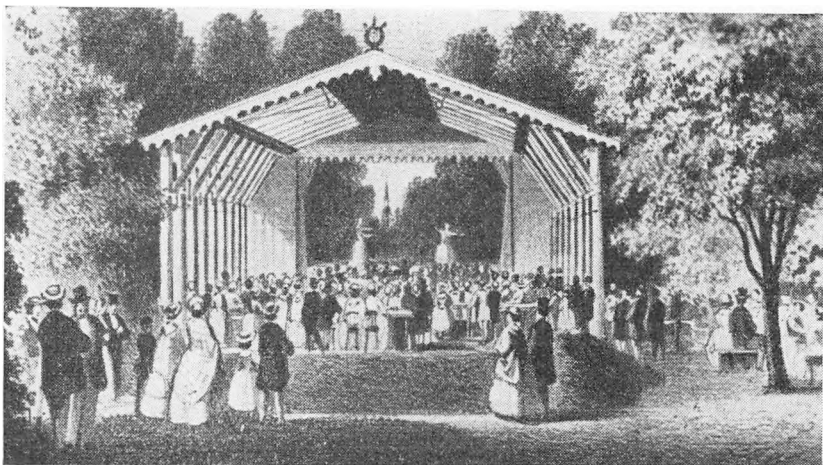

Nölks »Biergarten«, det senere Tivoli på hjørnet af Søndergravene og Stuhrs allé.

udsolgt. Steiner har forøvrigt dirigeret store orkestre ved koncerter i Nizza, Mentone, Paris, samt Genua og andre steder ved Rivieraen, og han har høstet anerkendelse med sit orkester både i København (Odd-Fellow-Palæet) og Malmø. Også symfoni-orkestret modtager en betydelig støtte af landskassen i Kiel og forbundskassen i Bonn, foruden at det koster Flensborg by en stor sum hvert år.

Efter den første verdenskrig og grænsedragningen i 1920 indgik scenekunst og musik som et særligt led i de to mindretals kulturelle bestræbelser. Det var her som på skolens område først de tysksindede i Nordslesvig, der kunne tage fat; lige syd for grænsen fandtes jo omfattende hjælpeklubber, der kunne udnyttes på en nem måde, hvilket skete uhindret af danske steder. Tager man f. eks. femåret 1926–31, viser det sig, at Flensborg bys teater i den tid gav 53 gæstespil i Nordslesvig; samtidig var »Nordmark Landes-teater« i Slesvig 13 gange deroppe, medens den »Nedertyske Scene« i de fem år overkom 70 plattyske gæstespil nord for grænsen og det store flensborgske orkester gav en lang række koncerter deroppe.

På dansk side blev der taget fat på opgaven, efter at de danske i 1924 var rykket ind i Flensborg byråd og dermed også havde fået en repræsentant (redaktør L. P. Christensen) i det store kommunale udvalg, der traf bestemmelse om teatrets og orkestrets anliggende. En del danske kulturelle henholdsvis selskabelige foreninger i byen henvendte sig til teatrets direktion med anmodning om at få overladt teatret en eller to gange i løbet af vinteren til »en lukket foranstaltning med danske kunstnere«. Der henvises til, at sceneforholdene i de flensborgske foreningslokaler ikke tillod nogen virkelig kunstnerisk udfoldelse (dengang havde forøvrigt også en

Tivoli. Senere kaldt det gamle Tivoli i modsætning til det nye Tivoli.

kreds af danske lærere skabt et »Pædagogisk teater«), at byens danske kredse også havde bidraget til teatrets bygning og drift, og at man på tysk side allerede havde anerkendt berettigelsen i sådanne bestræbelser, idet teatrets kunstnere gentagende rejste over grænsen for at »berede tysksindede nordlesvigere kunstneriske tilskyndelser og nydelser«.

En henstilling til L. P. Christensen om at søge anmodningen taget tilbage afvistes af ham med den begrundelse, at det drejede sig om et berettiget krav, som måtte forlanges opfyldt. En udførlig behandling i teaterudvalget endte ligeledes med afvisning, hvorefter den danske byrådsgruppe forlangte spørgsmålet forelagt for byens råd. Ved næste byrådsmøde (21. april 1925) forelå så et »andragende fra borgerrepræsentant L. P. Christensen og medunderskrivere om at få overladt byens teater til en forestilling i det danske sprog«. Efter lange drøftelser afviste husets flertal imidlertid andragendet (i borgerrepræsentationen med 21 stemmer mod 18), og magistraten indtog samme holdning.

I september genoptog den danske talsmand sagen på et noget ændret grundlag; han foreslog nu, at der f. eks. blev budt Aarhus Teater lejlighed til at give et gæstespil på Flensborg bys scene, og det som *offentlig* forestilling, til hvilken både danske og tyske havde adgang. »Så ville en politisk udnyttelse fra dansk side – som nogle repræsentanter (i byrådet) foregav at nære frygt for ved en lukket dansk forestilling – vel være ganske udelukket.« Man kunne sætte Holbergs »Erasmus Montanus« og måske tillige et sangspil som Heibergs »De uadskillelige« på programmet.

Der fulgte gentagne forhandlinger mellem L. P. Christensen og overborgmester dr. Thodsen samt decernenten for teater og orkester, borgmester Løber, drøftelser, der også spillede ind på andre områder, og de nye over-

vejelser endte med, at teaterkommission og magistrat gav deres tilladelse til, at Aarhus teater kunne opføre de to foreslåede stykker på den flensborgske scene. Det skulle foregå lørdag den 30. januar 1926. Dermed var vejen åbnet. Den første danske forestilling, der fandt sted under stor opmærksomhed i vide kredse, forløb på smukkeste måde. Billetterne blev revet bort i løbet af 1½ time; hver mulig ståplads havde sin indehaver. Blandt det festklædte publikum sås en hel del medlemmer af magistrat og borgerrepræsentation foruden andre tyske medborgere, og den med spænding imødesete aften, under hvilken det flensborgske orkester under Aarhus-kapelme-steren Gutfelds dirigentstok spillede festlig dansk musik, forløb uden ringeste mislyd.

Den gode begyndelse bortvejrede snart de betænkeligheder, der endnu måtte næres på officielt sted. Sagen håndhævedes derefter på den måde, at det danske medlem af teater-udvalget hver gang indsendte sin skriftlige ansøgning og for udvalget gjorde rede for den forestilling, der ønskedes givet; han måtte også indlevere stykket til censur. Men efterhånden overlod man til ham alene at ordne de danske aftener i alle enkeltheder, også for censurens vedkommende. Al mulig omhu og hensyntagen blev efterhånden besvaret med tillid og venlig imødekommen. Der indtrådte ingen forstyrrelser af nogen art. Man nøjedes foreløbig med at bede om fire aftener hver vinter, og de blev efter nogen tids forløb bevilget på een gang. Også den uforståelige holdning, man i den første tid indtog på et særligt område: at der ikke måtte tages skuespillere fra København, faldt snart bort.

I den senere tid har Flensborg by endvidere vist sin særlige interesse for de danske forestillinger ved at stille teatret gratis til rådighed otte aftener i løbet af hver sæson. Og i Slesvig har man bevilget en lempelse af teaterlejen.

I den første periode blev det nærmest Aarhus teater (E. Henning-Jensen) og Odense teater (Thorvald Larsen), men dernæst også Betty Nansen-teatret. Otto Jacobsens, Gerda Christophersens og andre tourneur, der påtog sig opgaven. Den 6. april 1929 gav Det kongelige Teater sit første gæstespil i Flensborg, og dermed trådte den danske nationalscene stærkt ind i billedet. I en årrække kom Det kongelige Teaters kunstnere under den enestående dygtige tournéleder Johs. Fønss fire gange hver vinter, nu og da også med en opera eller en balletaften. De danske forestillinger fortsattes helt ind i den anden storkrigs tid, til sidst med matineeer, der kun krævede få medvirkende, men til sidst måtte også de standses; rejserne var blevet yderst besværlige, og Flensborg lå i et krigsførende land og var mange gange udsat for luftangreb. Der kunne først fortsættes i 1946, da krigen var brudt sammen, og de britiske besættelsesmyndigheder havde frigivet teatret efter nogen tids beslaglæggelse til egne formål.

Det kongelige Teater spiller Holberg i Flensborg.

Da man den 30. januar 1951 festligholdt 25-årsdagen for dansk sprogs og kunsts genkomst på Flensborg bys scene – efter fire årtiers tavshed – kunne det fastslås, at der siden 1926 var gennemført *over 100 danske forestillinger*, der i den sidste tid også var begyndt at nå ud til andre sydslesvigske købstæder. Der var vist lige så mange forskellige sceneværker, hvoraf et overvældende flertal var dansk og anden nordisk digtning. Så godt som alle danske kunstnere af vægt var kommet til orde, og også andre nordiske navne (som Gunnar Tolnæs, Mona Mårtenson) var med i indsatsen. – Flere gange tilkendegav også tyske kritikere, at de danske gæstespil havde dannet højdepunkter på Flensborg bys teater.

Jubilæet fejredes ved en stor balletforestilling i Det tyske Hus, ved hvilken denne byens største sal var fyldt til allersidste plads. Blandt over halvandet tusinde feststemte mennesker sås kendte ansigter fra hele Sydslesvig og fremtrædende personligheder inden for dansk kulturvirke, men også talrige repræsentanter – danske og tyske – for det stedlige styre, ligesom der var gæster fra højere tyske embedssteder og besættelsesmagten. Man hylkede her den rene, skønne kunst, der højner et folk og tillige er i stand til at jævne vanskelige veje og slå bro over skel. Ved et samvær i Borgerforeningen talte bl. a. undervisningsminister, prof. Flemming Hvidberg og Det kongelige Teaters chef, H. A. Brøndsted, og bypræsident I. C. Møller

overrakte, tillige på overborgmesterens vegne, en adresse til L. P. Christensen, hvori han fastslog, at kulturlivet i Flensborg ved de danske gæstespil havde oplevet mange tilskyndelser og megen uddybelse. »Vi vil derfor i dag på byrådets og kommunalforvaltningens vegne over for Dem som ophavsmændene til denne sag udtale en tak for det arbejde, De har ydet, og samtidig ønske et frugtbart virke i fremtiden.«

TIDERNE SKIFTER

I årene efter 1945, da det dansk-kulturelle virke i Sydslesvig måtte udvides på alle områder, og der meldte sig krav rundt omkring i landsdelen, måtte denne gren naturligvis føres ind under andre og større former. Sydslesvigsk forening nedsatte et særligt kulturudvalg, der foruden meget andet påtog sig det stærkt voksende teaterarbejde, som fandt redebon støtte fra moderlandet.

I 1948–49 blev der givet 8 danske forestillinger i Sydslesvig. I de følgende år var antallet 16, 12, 23, 24, 37 og i 1955–56 endog 44. Af disse gav Det kongelige Teater 4, Odense Teater 4, Aarhus Teater 2, Aalborg Teater 3, Landsskolescenen 9, Andelsteatret 14, Harald Jørgensens Tourné 6 og Dansk Folkescene 2. *11.775 deltagere havde overværet disse 44 forestillinger, givet på 22 forskellige steder, gennemsnitlig 258 pr. forestilling.* I sin beretning for sidstnævnte år fastslog formanden, rektor Herm. Tychsen, at der nu var langt flere unge tilstede ved forestillingerne end tidligere, ligesom der var sket et mærkbart fremskridt i retning af at forstå de danske sceneværker. Som noget nyt er der gennemført rene skoleforestillinger både i Flensborg og Slesvig, og de er faldet godt ud.

I det følgende år (1956–57) blev der givet 40 forestillinger på 21 forskellige steder og med 11.830 deltagere. Den ubetydelige tilbagegang i tallet skyldtes nærmest en tilfældighed (at et gæstespil ved et enkelt teater måtte aflyses). Udvalget søger stadig at forbedre den trufne ordening, så disse festlige gaver fra moderlandet også kan komme mindre kredse på landet til gode. Det kunne fastslås, at virksomheden ved amatørgrupper Sydslesvig over var i tiltagende; der var kommet flere grupper til i årets løb, og et stort antal folkekor dyrker dansk sang.

I de sidste år har tillige den danske statsradiofoni og Det kongelige Kapel givet store koncerter i Sydslesvig, som der blev lagt mærke til langt ud, og som fastslog dansk musiks høje stade. Tillige har Sønderjyllands Symfoniorkester og mange andre orkestre ydet værdifulde bidrag til at tilfredsstille et naturligt og voksende behov.

Men navnlig gennem dansk teater er der under festlige former tilført danskheden i Sydslesvig – og tillige kredse længere ud – sproglige og åndelige værdier, der næppe kan overvurderes.

Af den flensborgske brændevinsbrændings historie

Af H. V. Gregersen

Den flensborgske brændevinsbrændings historie er endnu ikke skrevet. Mærkeligt nok, eftersom denne industrigren i de sidste 300 år har hørt til de betydeligste i vor landsdel, og man skulle synes, at et af de store flensborgske firmaer inden for denne branche nok skulle kunne finde frem til et eller andet jubilæum, der burde fejres med et festskrift om brændevinsbrændingen i Flensborg gennem tiderne.

Allerede omkring år 1700 stod denne erhvervsgren i fuldt flor i Flensborg. Henved 100 familier af byens 6–700 skal da have været beskæftiget hermed, og 1706 8/5 fik Flensborg ved en kgl. forordning sammen med de to andre kongelige byer i hertugdømmet Slesvig, Haderslev og Sønderborg, betydelige toldlettelser for eksport af brændevin.

Alligevel har brændevinsfremstillingen været udsat for skiftende kår i tiden, der fulgte. Gang på gang var den således udsat for hindringer som følge af de forbud mod kornudførsel, som regeringen fra tid til anden så sig nødsaget til at udstede på grund af dårlige høstår, for øvrigt et tiltalende eksempel på, hvorledes den danske enevældes ledende mænd greb ind i tidens økonomiske udvikling til folkets bedste.

Samtidig søgte den enevældige regering ganske vist også at udnytte erhvervslivet i beskatningsøjemed, og det var noget, der dengang var lige så upopulært som nutildags. Heller ikke brændevinstilvirkningen gik i så hensende fri, idet regeringen i 1730'erne lod forsyningen af de slesvigske kroer med stærke drikke udlicitere blandt bryggerne, således at den, der bød regeringen mest, fik eneret på forsyningen af den pågældende kro inden for det tidsrum, licitationen gjaldt. Det var i virkeligheden en ny form for beskatning, og flensborgerne forsøgte derfor atter og atter at få den afskaffet, men det lykkedes i hvert fald ikke i de første årtier.

De flensborgske bryggere synes imidlertid at have frygtet noget langt værre af regeringen end forordningen om udlicitering af kroernes forsyning med stærke drikke. Brændevin hørte jo til datidens daglige fornødenheder, og den kunne derfor nok – i lighed med f. eks. salt – synes at være et særdeles velegnet emne til beskatning. Når noget sådant ikke skete, skyldes

En gammel flensborgsk købmandsgård.

det nok frygten for hjemmebrænding, og den slags ville det dengang have været meget vanskeligt at kontrollere.

Hvad flensborgerne frygtede, var noget ganske andet. Siden København i 1726 havde fået eneret på al handel i Kongeriget med de »4 species«, d. v. s. vin, brændevin, salt og tobak, var regeringens bestræbelser ved flere lejligheder gået ud på at fremme »residensstadens« erhvervsliv, og det, man derfor frygtede for, var et københavnsk monopol på al brændevinsbrænding i det danske monarki. Et rygte om noget sådant verserede i 1739, og

det foranledigede Flensborgs borgmester og råd til at advare regeringen herimod i en længere skrivelse. »Mange af de herværende commercerende borgere har deres hovedsageligste næring ved maltgøring og brændevinsbrænding, ja en stor del af det mindrebemidlede borgerskab har deres eneste næring, subsistence og underhold ved at passe brændevinskedelen.«

Selv om kommercekollegiet lod svare tilbage, at det pågældende rygte var grundløst, mente flensborgerne det nødvendigt endnu engang at advare imod en sådan tanke. Denne gang gik redegørelsen ud på at forklare regeringen, at den rent økonomisk ville stå sig ved at lade flensborgerne beholde deres frie handel med brændevin. 1 tønne kornbrændevin (à 140 pot) indbragte regeringen ved indførsel til København 6 rdl. 1 mk. 12 sk., nemlig i konsumptionsafgift 5 rdl. 5 mk. dansk, i told 1 mk. 4 sk. og i accise 1 mk. 8 sk. Til at fremstille 1 tønne kornbrændevin brugtes der ikke over 4½ tønne korn, og da 1 tønne korn ved indførsel til København kun indbragte 5 mk. dansk, fik regeringen mere end halvt så meget i indtægter ved indførsel af brændevin. Den kunne derfor kun være interesseret i at bibeholde den frie handel med brændevin.

Dertil kom, at landet som helhed fik gavn af Flensborgs brændevinsfremstilling, idet flensborgerne hentede en meget stor del af det korn, der brugtes til fabrikationen, på de danske øer. Det var korn fra Fyn og Lolland, fra Als og Ærø, samt fra Fehmarn, der anvendtes, mens flensborgerne hævdede, at importeret korn fra udlandet ikke var egnet.

HENVISNING: Flensborg byarkiv: A 303, Fasc. 2.

Flensborgs, Haderslevs samt Frederiksstads klædehandlere og Københavns klædemanufaktur i midten af det 18. århundrede

Af H. V. Gregersen

Karakteristisk for den danske enevælde såvel som for de øvrige absolutistiske stater i det 17. og 18. århundredes Europa er den interesse, som statsmagten viede spørgsmål af økonomisk natur. Det gjaldt overalt om at sikre hjemlandet en aktiv handelsbalance i forhold til udlandet, og midlerne hertil blev efterhånden mangeartede: told, importrestriktioner, monopol-tildelinger, statsunderstøttelse til hjemlige virksomheder – med andre ord indgreb, der slet ikke er fremmede for den generation, der har i frisk minde, hvorledes den økonomiske politik er ført i tiden efter den store verdens-

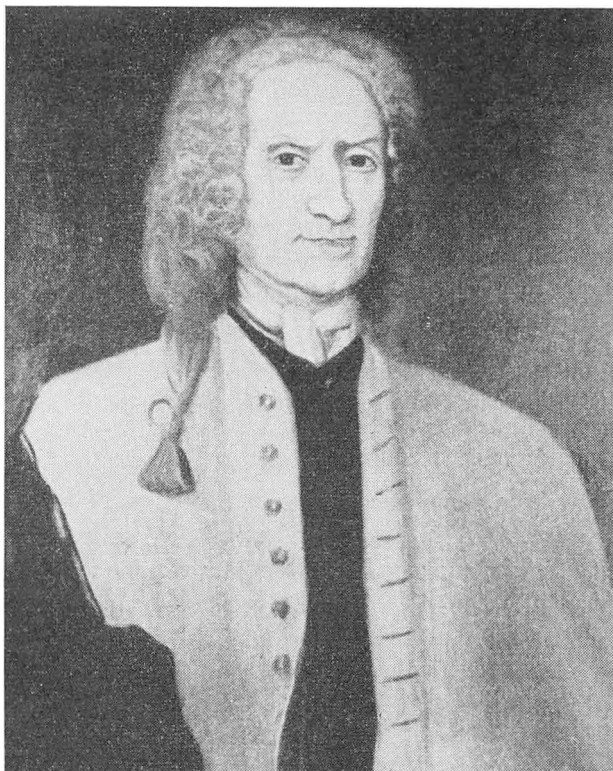
krise omkring 1930. Tilhængere af en mere liberalistisk kurs har, efter at skotten *Adam Smiths* værk om »Nationernes velstand« fremkom i 1776, kaldt enevældens statsregulerede erhvervsliv for »merkantilisme«, og så godt som utallige er de eksempler på »merkantilistisk« handelspolitik, der lader sig fremdrage af ældre arkivmateriale.

Regeringens forsøg på at gøre den københavnske klædemanufaktur til en fuldt konkurrencedygtig virksomhed er i så henseende karakteristisk. I 1740 fik magistraterne i hertugdømmernes byer tilsendt prøver af »Magazinets« frembringelser til forelæggelse for de stedlige klædehandlere. Stor begejstring vakte de tilstillede stofprøver imidlertid ikke; dertil var de mange omsvøb og beklagelser fra klædehandlernes side for talende.

I H a d e r s l e v svarede klædekræmmerne *Nis Erichsen Raben*, *Jens Jacobsen Lunding*, *Matthias Mussman*, *Hans Rudolf Feddersen* og *Andreas Jensen Raben*, at de havde nok af den slags »sortimenter« på lager, og som følge af de pengeknappe tider (»bey diesen Geld-klemmenden Zeiten«) var de ikke i stand til at afsætte klæde til så høje priser, men skulle de engang i fremtiden få brug for noget, skulle de nok henvende sig! Denne besked blev derefter viderebesørget af borgmester *Detlef Brun* på selveste juleaftensdag 1740.

I F r e d e r i k s s t a d ved Eideren ønskede de to klædekræmmere *August Friedrich Nummensen* og *Abraham Koenen* heller ikke at aftage noget af de københavnske klædevarer, men i stedet for et direkte afslag gav de sig til at beklage sig over byens dårlige handelsmuligheder. Der var for det første de mange markeder i omegnen, i Husum og i Lunden i Ditmarsken og så det store »dommarked« i Slesvig, men desuden lå Frederiksstad alt for nær ved både Tønning, Husum og Slesvig til, at der kunne komme nogen ordentlig oplandshandel i gang, og bedre blev det naturligvis ikke af, at der herskede toldfrihed i den hertugelige del af Ditmarsken med Heide som midtpunkt. Her brugte man desuden et kortere alenmål, hvilket også gjorde sit til, at de handlende dernede fra kunne give bedre køb, da folk sjældent overtænkte det ved en sammenligning af priserne. Jøder fra Holland havde desuden et stort salg af gammelt tøj, og skrædderne købte deres stoffer hos fremmede. Frederiksstads klædehandlere var med andre ord nødt til at købe så billigt ind, som det blot var muligt, og kunne derfor ikke afsætte de københavnske sorter uden at lide tab.

Heller ikke klædehandlerne i hertugdømmets største by F l e n s b o r g troede sig i stand til at afsætte de københavnske varer. Byens klædehandlere – det var *Frantz Böckmann*, *Martin Feddersen*, *Iver Petersen*, *Joachim Cramer*, *Peter Timm*, *Erich Petersen*, *Lorenz Petersen Cramer*, *Detlef Nummensen* og *Friedrich Feddersen* – indgav først deres svar den 18. februar 1741, men heller ikke dette lod noget tilbage at ønske, hvad tydelighed angik. Ikke for nogen pris ville man have med det københavnske produkt at gøre.

Købmand Franz Bockmann (1669–1741).
Han skylder sit ry den rolle, han spillede under
krigsbegivenhederne i 1713.

De mange afslag fik imidlertid ikke regeringen til at opgive tanken om en hjemlig klædefabrikation, der skulle kunne forsyne landet med tekstilvarer. Tværtimod udkom der den 27. september 1747 et kongeligt reskript, der påbød enhver magistrat i den danske konges riger og lande at afkræve samtlige med silke- og uldvarer handlende kræmmere en indgående erklæring om, hvilke stoffer, de handlede med, og hvor meget de afsatte af hver sort. Regeringen havde nemlig nu – som det hed – med mange omkostninger fået etableret en »manufaktur«, d. v. s. en klædefabrik, i »residensstaden« København og hævdede, at de der forarbejdede varer af silke og uld både kvalitets- og prismæssigt lå i et rimeligt leje.

Denne meddelelse tilgik også Flensborgs borgmester og råd, der atter engang lod de pågældende handlende udtale sig om, hvad de mente i sagen, og svaret var denne gang både indgående og tydeligt nok: det var en afvisning af regeringens henvendelse. De flensborgske klædehandlere hævdede, at det at handle med det københavnske »Magazins« varer ville være ensbetydende med deres økonomiske undergang, deres »ruin«, som man

dengang yndede at kalde det i slige skrivelser. Varerne herfra ville i det mindste blive 25–30 pct. dyrere, hedder det, og, hvis de ikke i fremtiden måtte opkøbe deres varer på messerne i Tyskland, ville de slet ikke kunne konkurrere med klædehandlere fra Bremen, Hamburg, Altona og andetsteds. De ville indfinde sig på de to årlige markeder i Flensborg med varer, som byens egne handlende da ikke kunne levere tilsvarende til. Ikke blot ville byens egne handlende miste deres borgerlige og adelige kunder, der måske endda ved omslagstiden kort efter nytår ville tage til Kiel for at forsyne sig med klædevarer, men de ville tillige miste en lang række fremmede kunder, som Flensborgs søhandel bragte til byen. Svenskere, finner, russere nævnes særligt. De ville naturligvis fremtidigt tage andetsteds hen, og Flensborgs egne søfolk ville forsyne sig i Holland eller England.

Efter denne totale afvisning af regeringens plan fandt de flensborgske klædekræmmede det påkrævet at foreholde myndighederne, at handel med uld- og silkevarer ikke var nogen guldgrube. Dertil var konkurrencen udefra alt for stor. Værst var i så henseende de omkringvandrende tyske kræmmere. Det drejede sig især af westfalere, »Höxentädter« eller »Hüxentädter«, vel sagtens folk fra Höxter ved Weser. De mødte hvert eneste år frem i store sværme og falbød et komplet lager af linned, huer, calmanquer, stoffer af netteldug, kammerdug, kattun, canevas, barchent, kamelhårgarn o. s. v. De var romersk-katolske og burde ligesom jøderne ikke tåles på årsmarkederne.

Betegnende for hele tidens tankegang var de flensborgske klædekræmmere nok imod et københavnsk monopol på forsyning af landet med klædevarer, men selv var de ikke bange for på samme tid at kræve deres egne konkurrenter fjernede fra landet. For dem ville en monopolstilling virke betryggende.

Flensborgs bystyre videresendte klædekræmmernes skrivelse og undlod ikke endnu engang at pointere deres standpunkt, ja, de undså sig end ikke for at meddele, at kræmmerne ved et møde på rådhuset havde udtalt, at det københavnske manufakturs varer var af en langt ringere kvalitet end udenlandske tekstilstoffer. Sagen synes derefter foreløbig henlagt, thi i 1758 indkom der atter en klage fra regeringen over flensborgernes handel med udenlandske klædevarer. End ikke en appel til borgernes patriotiske følelser var i stand til at ændre noget heri.

HENVISNINGER: 1740-41: RA. Den kgl. statholder i hertugdømmerne. 14; 1747: Flensborg byarkiv. A 303. Fasc. 2 og 3.

Handel med sydfrugter i Flensborg omkring år 1700

Af H. V. Gregersen

I 1698 23/8 havde borgmester og råd i Flensborg givet en omvendt jøde Johann Jürgen Jacobs koncession på al handel i byen med sydfrugter, »Citronen, Pommeranzen und Äpfel de China«, som det hed. Jacobs skulle forpligte sig til også at have sydfrugter til salg i vintertiden og sørge for, at kvaliteten var god og priserne rimelige, således at syge og svage mennesker kunne få gavn af dem.

Bystyrets dekret, som var undertegnet af bysekretær Georg Cläden, fik Jacobs i 1701 12/2 bekræftet af kong Frederik IV. Dermed havde han imidlertid udfordret skæbnen, thi 1701 18/3 bad bystyret kancelliråd Moth om at søge at få den kongelige konfirmation annulleret. Den var givet under falske forudsætninger. Nok havde Jacobs i 1698 leveret gode varer til en overkommelig pris, men ikke så snart havde han fået monopol på handelen med sydfrugter, før »han tog dobbelt og mere i jødisk profit«. Varerne var desuden dårlige, hvis der i det hele taget var noget på lager, og prisen på en dårlig citron var 8 skilling, hvilket man fandt var ublu.

Sagen synes dog henlagt, uden at der fandt nogen afgørelse sted, men i 1703 blev den atter taget op. Da anmodede glarmester Crahnstüver om at måtte få koncessionen på handel med sydfrugter. Hans forældre i Hamburg drev handel med sydfrugter, og han ville derfor altid være i stand til at skaffe friske sydfrugter til Flensborg. Glarmestre måtte gerne drive et sådant bierhverv, og han havde det adskilligt mere behov end Jacobs, som havde en god høkerforretning med flæsk, sild og fedevarer og dertil drev lånervirksomhed.

1703 10/3 bad regeringen det flensborgske bystyre udtale sig i sagen, og det kunne kun meddele, at der forelå adskillige klager over den måde, Jacobs havde udnyttet sit monopol på. Amtmand Reventlow havde således klaget over ham og opfordret bystyret til at foranledige, at han kom af med privilegiet. Der bor mange fornemme folk i Flensborg, i dens nabolag (»in vicinia«) ligger forskellige fyrstelige og grevelige huse, og der er stor passage af fremmede gennem byen, hedder det i byens udtalelse, og det var derfor ønskeligt, om handelen med sydfrugter blev drevet på en tilfredstillende måde. Sagen endte derefter med, at Crahnstüver i 1703 31/3 fik overladt privilegiet på handel med sydfrugter.

HENVISNINGER: Flensborg byarkiv: A 303, Fasc. 1. – Allerede fra året 1585 findes indførsel til Hamburg af sydfrugter fra Spanien bevidnet, jfr. Hermann Kellenbenz: *Unternehmerkräfte im Hamburger Portugal- und Spanienhandel* (1954), s. 95.

Historisk Samfund for Sønderjylland

afholder

årsmøde

søndag den 18. maj kl. 14,00 i Borgerforeningen i Flensborg.

Dagsorden:

1. Beretning.
2. Regnskab.
3. Beretning og regnskab for Sønderjysk månedsskrift.
4. Valg (efter tur afgår Olav Christensen, Troels Fink og P. Kr. Iversen).
5. Fastsættelse af kontingent.
6. Eventuelt.

Kaffebord.

Foredrag af landsarkivar Joh. Hvidtfeldt:
Livegenskab i Sønderjylland,
og af chefredaktør L. P. Christensen:
Borgerforeningen i Flensborg taler historie.

RETTELSE TIL APRIL-NUMMERET

- S. 91, 4. linie: national, læs: unational.
S. 91, 5. linie: nationale, læs: unationale.
S. 94, 6. linie: konduktør, læs: konstruktør.

Graasten Bank A/S

Kontortid 9—12 & 2—4
Lørdag 9—1
GRAASTEN

Snoghøj Gymnastik-
højskole
Fredericia.

3 Maaneders Sommerskole.
5 - Vinterskole.
Skoleplan sendes.
Jørgine Abildgaard.

**SønderjydsK
Tæppefabrik**

A. R. KJÆRBY A/S
HØJER

*

**Haslev
Gymnasium**

Kostskole for Dreng

Eksamensret til Mellemkole-, Real-
og Studentereksamen.

Alle Oplysninger ved Hen-
vendelse til

Peter Kæstel
Rektor, Haslev

VALLEKILDE
Folkehøjskole
Henv. til *Jørgen Jessen*,
Vallekilde

HEJMDAL

Landsdelens Blad

**Brede Sogns
Spare- og Laanekasse**

Restaurant **Grænsen**

C. Heiselberg
Krusaa

Svend Kirchheiner
aut. Installatør

Vesterg 7 . Tønder . Tlf. 22045

Bredbro tlf. 41341

✕

Stiftet den 1. maj 1875

Sønderjyllands Kreditforening
Haderslev

Vestkysten

Syd- og Vestjyllands største Dagblad

AKTIESELSKABET
NORDISKE KABEL- OG TRAADFABRIKER
KØBENHAVN F.

Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn

Aktieselskabet
C. I. Christensens Papirhandel
ESBJERG

Paul Thomsen
Krusaa
Kolonial, Spirituosa, Køkken-
udstyr,
Trikotage, Herreekvipering

GRAM

KOLEANLÆG

Brødrene Gram A/S
Vojens

Stot vore annoncører

Pindstrup Mosebrug
SAVVÆRK OG EMBALLAGEFABRIK
Telefon Pindstrup 13 og 18

A. Nielsen & Co. A/S.
Nykøbing Falster

A-S FAXE KALKBRUD
Frederiksholms Kanal 16 Telefon Central 9123
JORDBRUGSKALK
97 pCt. kulsur Kalk i Varen, som den leveres
ca. 100 pCt. passerer 1 mm Sigte

Bogtryk . Bogbind

Th. Laursens Bogtrykkeri

Jernbanegade 8 . Tønder . Telefon 21550

**Graasten
Andelsslagteri**

**Tegn
abonnement
på
Sønderjysk
månedsskrift**

Tønder Landmandsbank ^{A/S}

Kontorer i Tønder - Skærbæk - Ballum - Brede - Brøns
Bylderup Bov - Frifelt - Højer - Tinglev - Visby

Aksel Michelsen

Kul- og Trølastrand

Tønder Telefon 21111

Læs

Dannevirke

Sønderjyllands ældste Blad

**Lolland-Falsters
Folketidende**

Stiftets største Blad

Nykøbing F.

Støt vore annoncører